

Chico Buarque

Mijn Duitse broer

VERTAALD DOOR

PIET JANSSEN

2016

DE BEZIGE BIJ

AMSTERDAM | ANTWERPEN

Voor de Sergio's

geen ruzie tussen pa en ma, een die je als kind nooit vergeet, het was meer een soort gefluister in een andere kamer, een snelle woordenwisseling die ik nauwelijks gehoord kan hebben, of die ik slecht verstaan heb. En die ik vergeten ben, net zoals ik de brief moet zien te vergeten in dit boek, dat ik op de achterste rij van de dubbele boekenkast in de gang terug moet zetten, en exact op zijn plek, want als ik van pa niet aan zijn boeken mag komen, kan dat niet anders. Ik zie ma op haar hurken voor de kast zitten, in opdracht van pa is ze op zoek naar een boek. Ze is zo klaar, want ze heeft zelf de bibliotheek geordend, maar wel volgens een ondoorgrondelijk systeem, in het volle besef dat pa, als zij het leven laat, verloren is. En nauwelijks is ze, vier dikke boeken onder haar kin geklemd, zijn werkkamer binnen getrippeld, of ik haast me mijn boek terug te zetten. Ik weet dat het zich op die ene plank boven ooghoogte bevond, achter de Portugese dichters, een handpalm rechts van de *Menselijke komedie*, maar zo makkelijk is het niet om de lege plek van dit boek terug te vinden. Op dit ogenblik hebben de boeken achter in de kast zich al aangepast, hebben zich tegen elkaar aangeschoven, het lijkt of ze uitdijen als ze krap gestaan hebben. Op mijn tenen verplaats ik een Bocache van de eerste rij, daarna betasten mijn vingers de ruggen van de twee Engelse die naast het mijne stonden. Het heeft iets erotisch om de twee boeken die tegen elkaar gedrukt staan met ring- en wijsvinger uit elkaar te duwen, om zo *De gouden tak* toegang te geven tot de spleet die hem toebehoort.

Als ik bij zijn huis kom staat Thelionius al in de poort te wachten met een zaklamp en een draad met omgebogen punt. We zwerven door de lanen van de wijk, totdat we in de schemering een Skoda vinden die handig geparkeerd staat: op een hoek van een aflopende straat, zonder veel verlichting. Ik zet mijn handpalmen bij wijze van zuignappen op het raam, druk

naar beneden en de ruit zakt een centimeter of tien. Voldoende ruimte voor Thelonious om de draad naar binnen te steken, onder het deurpinnetje te haken en dat omhoog te trekken; daar is hij bedreven in. Ik vraag of ik achter het stuur mag, haal de Skoda van de handrem af, laat hem de helling afrollen en zelfs nog voor ik hem tegen de trottoirband aanzet, ligt Thelonious zowat op mijn voeten met een brandende zaklamp tussen zijn tanden en zijn hoofd achter het dashboard. Hij trekt dingen los, wat zie ik niet goed, houdt een paar draden tegen elkaar en na wat knallen en vonken slaat de motor aan. Ik trek op, schakel naar de twee, trap het gas in, gooi het stuur om, en met gierende banden scheur ik langs de begraafplaats. In de afdaling naar het centrum reageert Thelonious op mijn manoeuvres met een goedkeurende kreun en een opgestoken duim, maar hij heeft toch meer aandacht voor het dashboardkastje waarin hij aan het snuffelen is, de zaklamp in zijn mond. Ik denk dat op dingen na als in een onbekende auto stappen, de geur ervan opsnuiven, stukje bij beetje de eigenaardigheden ervan oppikken, je kont nestelen in de stoel, het stuur strelen, en uitvinden hoe de auto rijdt, ik denk dat op die dingen na rommelen in het dashboardkastje het fijnst is, hoe je tussen de andere spullen de papieren van de eigenaar of eigenaresse kunt vinden met zijn of haar naam, geboortedatum en foto. Het liefst die van een man, in de auto van een andere man rijden geeft mij de grootste kick, ik vind het geweldig om in zo'n gekrenkt smoelwerk te kijken zoals ze vrijwel allemaal op hun papieren hebben. Ik zou er heel wat voor overhebben om hun gezichten te zien als ze in de gaten krijgen dat de auto weg is, die smoelen van ze als ze de smoelen van de dieven in de kaartenbak van de politie bekijken. Maar met vrouwen heb ik een beetje medelijden, misschien omdat ik me voorstel hoe ze als gekken achter hun kinderwagen met sla-

pend kind door de stad heen en weer rennen, geen idee waar ze de auto hebben achtergelaten. In de Rua Aurora laat Thelionius me halt houden bij twee hoertjes op leeftijd, hij vraagt of ze geen zin hebben om in te stappen, zomaar, alleen maar om een ritje te maken. Hij ziet af van de dames, springt uit de auto, laat mij van stoel wisselen en neemt het stuur over. Hij schiet de ene na de andere smalle straat in om een patrouillewagen af te schudden die hij zweert gezien te hebben. Wanneer we op een doorgaande weg van Zona Leste zijn, een stadsdeel waar ik niet bekend ben, leert hij me te letten op de motor van de auto en het moment te herkennen waarop je kunt schakelen zonder de koppeling in te trappen. Het is een kwestie van ritme en tegenritme, zegt hij, het is net als jazz. Hij probeert een paar keer op die manier te schakelen, maar wat ik vrijwel telkens hoor is een geïrriteerd gekrijs van metaal op metaal. We steken het spoor over, de auto schokt en Thelionius ontdekt dat hij hem op geen enkele manier meer uit de derde krijgt. Hij blijft maar door rood licht rijden, sukkels inhalen, hij probeert snelheid te houden tot het niet anders kan en hij moet afremmen achter een tram, waardoor de motor stikt en afslaat. We laten de Skoda ter plekke achter, gewoon midden op de rails. Thelionius maakt het niet uit, de auto reed toch al op reserve. We hebben geen geld voor vervoer. Het kost ons een paar uur om terug te lopen, onderweg komen we geen enkele auto tegen waar we wat aan hebben. We doorkruisen mistroostige buurten met fabrieken, loodsen, huurkazerne, garages en gesloten winkels. We lopen door smalle, bochtige straatjes om op een viaduct uit te komen dat uitmondt in het centrum met zijn lege straten, zijn wolkenkrabbers in het donker. Daarna komen we in een deftige wijk waar traditionele gezinnen wonen, met Engelse auto's in garages van huizen die eigenlijk te groot overkomen voor het perceel waarop ze

staan, en die vanbinnen waarschijnlijk nog groter lijken dan vanbuiten. En die omdat ze zulke strenge sobere gevels hebben, aan de binnenkant waar de mensen wonen vast levendiger zijn. Zo'n huis binnengaan door het raam is waarschijnlijk zoiets als wanneer mijn pa voor de eerste keer een oud boek openslaat.

Het is al voorbij middernacht wanneer Thelonious en ik op de hoek tussen onze huizen uiteengaan en ik vanaf de straat het licht in de werkkamer van mijn pa zie. Ik ga de trap op met mijn schoenen in de hand om ma geen uitleg te hoeven geven, of haar niet wakker te maken mocht ze slapen. Op de gang kijk ik vanuit een ooghoek naar de boekenkast en op weg naar mijn kamer passeer ik de eeuwig openstaande deur van de rokerige werkkamer waar ik, meen ik, mijn broer en mijn pa naast elkaar zie zitten. Ik stap met kleren en al in bed, waarna ik me realiseer dat ik het licht nog uit moet doen. Maar dat hoeft niet, vind ik, want ik kan de deken over mijn gezicht trekken, en daaronder is het warm noch koud. Het is fijn om aan mijn vriendschap met Thelonious te liggen denken, wat me doet denken aan mijn vader en mijn broer die wanneer hij maar wil de werkkamer binnenloopt en alleen maar stripverhalen leest, wat me eraan doet denken om op een dag aan mijn pa te onthullen dat ik, zo goed en zo kwaad als het ging, de helft van *Oorlog en vrede* gelezen heb, in het Frans, en dat ik nu met behulp van het Engelse woordenboek moeite deed *De gouden tak* te ontcijferen tot ik het Duitse briefje vond, dat me er trouwens aan doet denken dat Thelonious zich ooit nog Montgomery noemde en toen optrok met een andere vriend, een Zwitser of Oostenrijker, eentje die door zijn ouders naar een internaat was gestuurd, en plotseling zit ik zomaar in een Oldsmobile samen met Thelonious, die me naar een internaat brengt dat Instituto Benjamenta heet, waar de Oostenrijker of

Zwitser, een rooie met een rode puistenkop, Duitstalig in ieder geval, de brief leest en daarbij kwaadaardige lachjes uitstoot met zijn monsterlijke mond, met puisten tot op zijn lippen, zelfs tot op zijn tong en tot op zijn tandvlees, en die eigenlijk een gediensstige en bijzonder aardige jongen is die de brief van Anne heel langzaam voor me vertaalt en me daarbij van elk woord de betekenis uitlegt, de oorsprong en de etymologie ervan, en met zo'n zachte stem dat ik niets hoor en in slaap val.

Geen idee wat voor huis het was, een ziekenhuis misschien, ik herinner me alleen een onbegrijpelijke leegte. En ik zie mezelf met moeite mijn evenwicht bewaren, en als verlamd midden in een zaal met witte muren staan. Ik had nooit zoiets gezien en slaakte een kreet toen ik mijn moeder dicht bij een muur zag komen, ik dacht dat zij in een andere nog legere leegte zou vallen. Daarna zag ik niets meer, zo gauw ze me optilde verborg ik mijn gezicht in haar hals, om pas thuis weer mijn ogen open te doen. Tot die tijd bestonden muren voor mij uit boeken, zonder die zouden huizen zoals het onze instorten, want zelfs in de badkamer en de keuken hadden we boekenkasten van vloer tot plafond. Juist bij boeken zocht ik mijn steun, van kleins af aan, in situaties van reëel of imaginair gevaar, zoals ik tegenwoordig nog altijd mijn rug tegen de muur druk als ik me duizelig voel worden. Wanneer er niemand in de buurt was, bracht ik uren door met langs de kasten te schuiven, voelde een zeker genot als ik met mijn ruggengraat het ene boek na het andere beroerde. Ook wreef ik graag met mijn wangen langs de leren ruggen van een collectie waarvan ik later, toen ze op borsthoogte waren, vaststelde dat het *De preken* van Padre Antônio Vieira waren. Op mijn vierde las ik mijn eerste woord, GOGOL, dat stond op een plank boven *De preken*. Mijn hele jeugd, tot en met mijn elfde jaar, heb ik die sensuele band met boeken behouden. Ik kon me ook nijdig maken over mijn schoolboeken, het was een ellende dat ik ze kreeg wanneer ze vies en fettig gemaakt en bekrabbeld waren door mijn broer. Na school ging ik rechtstreeks naar huis, naar mijn naslagwerken en compendia, en maar heel af en toe ging ik onderweg langs bij Captain Marvel, die behalve mijn buurman ook mijn beste vriend was. Niet dat ik zijn huis bijzonder vreemd vond, al waren de muren bedekt met schilderijen en deed de veranda dienst als trapveldje, maar er kwam altijd een

moment waarop ik terugverlangde naar mijn bibliotheek, en ik zelfs heimwee kreeg naar de kakkerlakken. Die doken op van achter de boeken, renden over de ruggen van de ene naar de andere kant van de schappen, en wie weet voelden ze in hun buik hetzelfde genot als ik in mijn ruggengraat. Verbaasd zag ik hoe de grootste kakkerlakken met hun dikke, geverniste schilden in een oogwenk tussen twee boeken kropen, ook al was er geen opening en paste er zelfs geen vingernagel tussen. Toen ik een van hen bij een voelspriet te pakken kreeg, ging ik hem aan mama laten zien, die me alleen maar aanraadde het beestje niet in mijn mond te stoppen. Mama was net als ik aan kakkerlakken gewend, toen ze trouwde wist ze heel goed wat haar te wachten stond. Was ze geen dappere vrouw geweest, dan had ze rechtsomkeert gemaakt toen ze het huis van mijn pa voor het eerst binnenging. Ik schat dat mijn pa, flink over de dertig, toen al vrijwel de helft van de boeken bezat die hij in zijn leven bijeen zou brengen. Ik verbeeld me dat, voordat mijn moeder kwam, al die gelezen en ongelezen boeken niet alleen in de werkkamer stonden opgestapeld maar ook, in de vorm van ruïnes van Aztekenpiramiden, de twee lege kamers van de toekomstige kinderen bezet hielden. Mama zorgde meteen dat er kasten kwamen langs de wanden van de hele verdieping, en toen ze zwanger raakte, richtte ze de kamer van de baby in met boeken over taalkunde en archeologie, en bovendien met de cartotheek van de Spanjaarden en Chinezen. Voor mijn kamer, twee jaar later, bewaarde ze de Scandinaviërs, de Bijbel, de Thora en de Koran, en meters woordenboeken en encyclopedieën. Toen ik groot was, maakte ik de komst mee van nog eens drie dubbele boekenkasten voor bijzondere, of niet-classificeerbare, boeken. Mama liet de kasten tegen de wanden van de garage plaatsen, want een auto, luxe, hebben we nooit gehad. Een huishoudster hadden we ook niet, dat

was mama zelf. Boeken waren de luxe die mijn vader zichzelf gunde. Alleen al aan zeldzame boeken besteedde hij de helft van de erfenis, het geld uit de verkoop van de drukkerij van mijn grootvader, Arnau de Hollander, in Rio de Janeiro. Het summum van het summum van de bibliotheek waren de elf volumens die ondergebracht waren in een nis in de ontvangkamer, een soort in het midden van de boekenkast uitgehouwen altaar. De palissanderhouten omlijsting scheidde deze volumens van het zogeheten plebs. De elf zeldzaamheden waren ooit met zijn twaalfen geweest, maar een eerste editie van Hans Staden uit de zestiende eeuw was ik zo aardig geweest van alle nut te ontdoen. Dat gebeurde op een dag waarop mijn broer me vertelde dat toen ik geboren werd, mijn vader me voor een mongool had aangezien. Ik wist niet eens wat een mongool was, maar dat mijn broer in schaterlachen uitbarstte, raakte me. Ik sleepte een stoel aan, reikte tot de nis, en pakte het boek dat me vanwege de gouden letters op het harde omslag als het heiligst voorkwam. De ene na de andere pagina scheurde ik kapot, daarna pieste ik erop. Het omslag scheuren lukte niet, en ik was al bezig het in brand te steken, toen mama kwam en me een klap in mijn gezicht gaf die niet eens pijn deed. Maar toen papa de trap afkwam met de slipper in zijn hand, poepte en pieste ik me helemaal onder.

Geduld, Ciccio, zei mijn moeder, toen ik – al groter – haar vroeg waarom mijn vader geen boek schreef, omdat hij toch zo van boeken hield. Hij gaat het beste libro del mondo schrijven, zei ze, terwijl ze haar ogen opensperde, maar eerst moet hij alle andere lezen. De bibliotheek van mijn vader telde toen zo'n vijftienduizend boeken. Uiteindelijk werden het er meer dan twintigduizend, het was de grootste privébibliotheek van São Paulo, op die van een rivaliserende bibliofiel na die, volgens mijn pa, niet eens een derde van zijn eigen collectie had ge-

lezen. Ervan uitgaande dat mijn pa boeken verzamelde vanaf zijn achttiende mag ik concluderen dat hij er minimaal één per dag gelezen heeft. En dan laat ik buiten beschouwing de kranten, de tijdschriften en de gebruikelijke overvloedige correspondentie, inclusief de nieuwste uitgaven die de uitgevers hem uit beleefdheid stuurden, en waarvan het merendeel al bij het zien van het omslag of na snel doorbladeren door hem te licht werd bevonden. Boeken die hij op de grond gooide en die mama 's ochtends oprapte om ze in de doos met schenkingen voor de kerk te leggen. En als hij toevallig geïnteresseerd was in een nieuw boek, ontdekte hij altijd wel een detail dat hem aanzette tot het herlezen van eerdere boeken. Dan riep hij met zijn bulderstem: Assunta! Assunta! En dan ging mijn moeder achter een Homerus, Vergilius of Dante aan die ze hem op een holletje bracht voordat hij het spoor bijster zou raken. En het nieuwe boek bleef liggen, zolang het oude boek niet door hem van kaft tot kaft herlezen was. Daarom is het niet vreemd dat mijn vader zo vaak in zijn luie stoel in slaap viel met een open-geslagen boek op zijn borst en een sigaret tussen zijn vingers, dromend over papyri, over verluchte geschriften, over de bibliotheek van Alexandrië, om dan heel bedrukt wakker te worden vanwege de vele boeken die hij nooit zou lezen omdat ze verbrand of zoekgeraakt waren, of geschreven waren in talen die hij niet beheerste. Er moest nog zoveel gelezen worden dat het mij onwaarschijnlijk leek dat hij er ooit toe zou komen het beste libro del mondo te schrijven. Om al dat soort twijfel uit te sluiten trok ik wanneer ik uit mijn kamer kwam en het geratel van de schrijfmachine hoorde, mijn schoenen uit en hield mijn adem in om daarna met een zo groot mogelijke boog om zijn deur heen te lopen. Ik kromp helemaal ineen als hij toevallig op dat moment in een opwelling een vel papier uit de machine rukte, ik meende dat het deels was uit woede om mij

dat hij de pagina verkreukelde, die tot een prop kneep en ver weg smeed. Soms stopte de machine zodat mijn vader om hulp kon roepen: Assunta! Assunta!, en dan ging het om het een of andere citaat dat hij dringend moest overschrijven uit een bepaald boek. Op die manier was hij maanden zoet met redigeren, herzien, doorhalen, proppen wegsnijten, opnieuw beginnen, corrigeren, foutloos overtikken en volstrekt onzeker ter publicatie inleveren van wat schetsen voor het raamwerk van het grote boek van zijn leven zouden worden. Het waren stukken over esthetiek, literatuur, filosofie en geschiedenis van de beschaving die het tot een column zouden brengen of tot een voetnoot in de krant. Na papa's dood kwam er een uitgever langs die genegen was een compilatie van zijn in de loop van zijn leven verschenen artikelen uit te brengen. Ik was ertegen, ik kon niet anders dan mijn moeder de ontelbare verbeteringen en onleesbare opmerkingen laten zien die pa boven zijn teksten of in de marge van krantenknipsels van zijn eigen artikelen had genoteerd. Maar mama was ervan overtuigd dat het boek in het academische milieu met instemming ontvangen zou worden, wie weet zelfs in Duitsland uitgegeven zou worden, dankzij de geschriften uit zijn jonge jaren, die in dat land ontstaan waren. En ze liet ook nog doorschemeren dat ik vanaf mijn kinderjaren mijn vader had geprobeerd te dwarsbomen, gezien dat essay dat door mijn toedoen in zijn complete werken zou ontbreken. Maar dat was slechts de halve waarheid. Want mijn broer was degene aan wie pa van tijd tot tijd een envelop toevertrouwde die bezorgd moest worden op de redactie van *A Gazeta*, aan de andere kant van de stad. Daarvoor gaf hij hem behalve geld voor de tram ook een bedrag dat voldoende was voor een hele week milkshakes. Maar om de haverklap sluisde mijn broer het tramgeld en de envelop aan mij door, die ik dan lopend naar de redactie bracht. Het uitgespaarde

geld was niet wat me bewoog – je kon er maar net twee bananensnoepjes mee kopen –, maar ik was zo trots als een pauw dat ik zo'n grote verantwoordelijkheid mocht dragen. Ik won daarbij de sympathie van de medewerkers van de krant, en dat ik voor hen mijn vaders bezwete estafetteeloper was, die ze wat extra kleingeld in zijn handen drukten, kon me niet schelen. Maar op een keer, ik was op weg naar de redactie, stopte ik om te voetballen op straat, heel normaal in die dagen. Er passeerde maar zelden een auto, en wanneer de jongens er al een in de verte zagen aankomen, werd er geschreeuwd: Pas op, de dood! Meteen haalden we dan de lunchtrommeltjes, tassen en jassen weg die de doelpalen moesten voorstellen, wachtten op het trottoir tot de auto voorbij was, en gingen weer verder met voetballen. Maar die dag was het niet het verkeer, maar een plotselinge regenbui die ons dwong snel onze spullen te pakken en te schuilen onder de luifel van een grote winkel. De regen ging over in hagel die we van de grond pakten, waar we aan likten, en die we naar elkaar gooiden, een feest was het. Maar ineens schoot me de envelop te binnen, de envelop van mijn vader, die ik onder een trui had laten liggen en die nu daar midden in de hagel lag. Ik rende ernaartoe om hem te redden en het scheelde maar een haar of ik was overreden, want net op dat ogenblik passeerde er een Chevrolet die de envelop oppikte met zijn band en hem pas twee blokken verder losliet. Ik heb wat over was bij elkaar geraapt. Er viel niets meer van te maken. Het artikel van mijn vader was een vreemde grijze massa, een flodder nat papier. Gekweld en aangedaan was ik alle zin kwijt om terug naar huis te gaan. Bij het hekje van Bill Haley floot ik, hij kwam naar beneden om me op de veranda te ontvangen met een pakje mentholsigaretten van zijn moeder. En hij wilde me – wat hij nooit eerder had gedaan – met alle geweld zijn verzameling emblemen laten zien die hij van de motorkap van

auto's trok, waaronder een ster van een Mercedes-Benz en de jaguar van een Jaguar. Het was koud op de veranda, mijn kleren waren doornat, en ik hoopte dat hij me binnen zou vragen voor een koffie met melk of iets dergelijks. Ik was in staat om de nacht in dat huis vol schilderijen door te brengen, maar hij had me niet graag binnen. Ik denk dat hij zich schaamde voor zijn moeder, een verlaten schilderes van wie gezegd werd dat ze gek zou zijn. Tot diep in de nacht zong ze luid en helder aria's, en volgens de burens schilderde ze naakt.